

Лекція 7: ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ВИБОРЧИХ, ТРУДОВИХ ТА ІНШИХ ОСОБИСТИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

План

- 1. Загальна характеристика злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина**
- 2. Види злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина**
- 3. Злочини проти особистих (громадянських) прав і свобод людини і громадянина**
  - Порушення недоторканності житла (ст. 162 КК України)**
  - Порушення таємниці листування, телефонних переговорів, телеграфної або іншої кореспонденції, що передається за допомогою засобів зв'язку або через комп'ютер (ст. 163 КК України)**
  - Порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України)**
- 4. Злочини проти політичних прав і свобод громадян**
  - Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК України)**
  - Порушення таємниці голосування (ст. 159 КК України)**
- 5. Злочини проти соціально-економічних прав і свобод людини і громадянина**
  - Грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК України)**
  - Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК України)**
- 6. Злочини проти культурних (духовних) прав і свобод людини і громадянина**
  - Посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК України)**
  - Порушення права на отримання освіти (ст. 183 КК України)**

1. Загальна характеристика злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина

Стаття 3 Конституції України проголошує, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Закріплені у другому розділі Конституції України (статті 21-62) права та свободи людини і громадянина гарантуються і захищаються чинним законодавством. Однією з таких гарантій є кримінально-правовий захист конституційних прав і свобод від злочинних посягань.

Згідно зі ст. 1 КК України 2001 р. головним завданням кримінального законодавства є правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина. Законодавство України про кримінальну відповідальність ґрунтується на Конституції України і загально визнаних принципах і нормах міжнародного права, отже закріплені в Основному Законі конституційні права і свободи людини і громадянина є найважливішим об'єктом кримінально-правової охорони.

Слід зазначити, що основні конституційні права та свободи громадян охороняються нормами не лише розділу V КК України, а й інших розділів Особливої частини кримінального кодексу. Так, залежно від об'єкта посягання, способу дії винного, мотиву і мети, посягання на такі невід'ємні і належні кожному від народження конституційні права і свободи як життя, здоров'я, воля, честь та гідність можуть утворювати склади злочинів, які передбачені у розділах II, III та IV Особливої частини КК України. Проте, значна кількість злочинів проти конституційних прав і свобод зосереджена саме у розділі V, який має назву „Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина” (всього цей розділ налічує 30 статей).

Родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини, що забезпечують конституційні права та свободи людини і громадянина.

Безпосереднім об'єктом конкретного злочину є певне, окреме конституційне право чи свобода людини або громадянина, проти яких спрямоване злочинне діяння. Наприклад, при вчиненні злочину, що передбачений у ст. 157 КК України, таким об'єктом буде виступати право громадян на вільне і безперешкодне здійснення своїх виборчих та референдумних прав та право вести передвиборну агітацію.

У деяких з цих злочинів, крім основного безпосереднього об'єкта, можна виділити і додатковий обов'язковий або факультативний об'єкти. Так при вчиненні злочину, що передбачений у ч. 2 ст. 157 КК України, таким об'єктом може бути здоров'я людини або відносини власності, а у ч. 3 ст. 157 – нормальна діяльність державного апарату.

Об'єктивна сторона злочинів, передбачених у V розділі Особливої частини КК України, може виявлятися як у формі дії, тобто в активному перешкоджанні здійсненню конституційних прав та свобод (наприклад, при незаконному знищенні виборчої документації або документів референдуму, відповідальність за яке передбачена у ст. 158¹ КК) так і у формі бездіяльності, тобто невиконанні обов'язків по забезпеченню реального існування таких прав та свобод (наприклад, при ухиленні від сплати аліментів на утримання дітей, про яке йдеться у ст. 164 КК). Однак, більшість із цих злочинів вчиняється лише шляхом дії.

Переважає більшість злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини та громадянина мають формальний склад, тобто вважаються закінченими з моменту вчинення діяння, незалежно від настання суспільно небезпечних наслідків. Діяння, передбачені ч. 3 ст. 161, ст. 166, ч. 1 ст. 168, ч. 2 ст. 169, ст. 176, ст. 177, ст. 178, ч. 1 ст. 180 КК є злочинами з матеріальним складом, їх об'єктивна сторона містить у собі не тільки суспільно небезпечне діяння, але й певні наслідки та причинний зв'язок. Такі злочини вважаються закінченими з моменту настання суспільно небезпечних наслідків, що вказані в законі.

Крім того, ряд злочинів мають додаткові обов'язкові ознаки об'єктивної сторони, такі наприклад, як спосіб (ст. 157 КК – перешкоджання вільному здійсненню громадянином свого виборчого права, поєднане з підкупом, обманом або примушуванням або ст. 174 КК – примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку шляхом насильства чи погрози застосування насильства або шляхом інших незаконних дій).

Суб'єктом більшості злочинів, що розглядаються, є загальний суб'єкт, тобто фізична, осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку. Але в деяких складах присутній спеціальний суб'єкт, в більшості випадків це службова особа. За ст. 166 та ст. 167 КК України ознаки спеціального суб'єкта пов'язані із родинними відносинами (батьки дитини, усиновителі або особи, призначені відповідно до закону опікунами або піклувальниками).

Суб'єктивна сторона злочинів, передбачених у V розділі Особливої частини КК України, виражається в умисній формі вини. Всі формальні злочини з даного розділу можуть бути вчинені лише з прямим умислом. Злочини, передбачені ст. ст. 178, 179 КК України, з суб'єктивної сторони можуть характеризуватися як умисною так і змішаною (прямий умисел щодо діяння та умисел або необережність щодо наслідків) формами вини.

Мотив і мета переважно на кваліфікацію не впливають, але деякі злочини мають додаткові обов'язкові ознаки суб'єктивної сторони, такі як мета (ст. 167 КК – зловживання опікунськими правами з корисною метою) або мотив (ч. 1 ст. 172 КК – незаконне звільнення працівника з роботи з особистих мотивів). Відсутність або невстановлення вказаних ознак буде свідчити про відсутність цих складів злочинів.

Кваліфікуючі ознаки даних складів злочинів не відзначаються особливою єдністю. Найбільш розповсюдженими з них є вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб або організованою групою, використання насильства або погроз, повторність або рецидив (іноді спеціальний) та ін.

Окремо слід виділити таку ознаку, як вчинення злочину службовою особою. Як було згадано раніше в цілому ряді злочинів службова особа виступає як обов'язкова ознака складу злочину – спеціальний суб'єкт. Та крім цього, в більшості складів злочинів, де суб'єктом виступає загальний суб'єкт, ця ознака є кваліфікуючою. Таке рішення обумовлене тим, що всі службові особи зобов'язані забезпечувати та надавати допомогу в реалізації прав та свобод

людини, і якщо службова особа навпаки спричинює шкоду таким правам, це суттєво підвищує суспільну небезпечність таких злочинів.

Наприкінці розгляду даного питання теми, необхідно зауважити, що значна частина норм V розділу Особливої частини КК є бланкетними, що, в свою чергу, вимагає ґрунтовних знань з інших галузей законодавства України.

2. Види злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина

Формулювання V розділу Особливої частини КК вказує на те, що в ньому зосереджені норми про відповідальність за посягання на виборчі, трудові та інші особисті права і свободи людини. Тим не менш, визнаним на міжнародному рівні, а також підтвердженим Конституцією України є поділ усіх прав та свобод людини на чотири основні групи: громадянські (особисті або фізичні), політичні, соціально-економічні та культурні (духовні або гуманітарні). Така класифікація повністю відповідає реаліям сьогодення, оскільки охоплює собою всі найважливіші сфери взаємовідносин людини і суспільства, особи та держави.

За Конституцією України до *основних громадянських (особистих) прав та свобод* відносяться право кожної людини на життя (ст. 27), право кожного на повагу до його гідності (ст. 28), право кожної людини на свободу та особисту недоторканність (ст. 29), право на недоторканність житла (ст. 30), право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31), невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 32).

Основними політичними правами є право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади й органів місцевого самоврядування (ст. 38 Конституції).

Найбільш широке коло складають *соціально-економічні права і свободи* людини і громадянина, які передбачені Конституцією: це і право приватної власності (ст. 41), і трудові права (ст.ст. 43-46), право на охорону здоров'я та інші.

До *основних культурних (духовних) прав і свобод людини* слід віднести право на освіту (ст. 53), право на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35).

Необхідно зазначити, що при класифікації злочинів проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина, науковці застосовують різні критерії. Проте, в залежності від безпосереднього об'єкта, а також з урахуванням вищезгаданої класифікації прав і свобод людини, всі злочини, передбачені п'ятим розділом Особливої частини КК України, можна поділити на такі види:

1. *Злочини проти особистих (громадянських) прав і свобод людини і громадянина:* порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії – ст. 161; порушення недоторканності житла – ст. 162; порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер – ст. 163; розголошення таємниці усиновлення (удочеріння) – ст. 168; незаконні дії щодо усиновлення (удочеріння) – ст. 169; порушення недоторканності приватного життя – ст. 182.

2. *Злочини проти політичних прав і свобод громадян:* перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача – ст. 157; фальсифікація виборчих документів, документів референдуму чи фальсифікація підсумків голосування, надання неправдивих відомостей до органів Державного реєстру виборців чи фальсифікація відомостей Державного реєстру виборців – ст. 158; незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму – ст. 158¹; порушення таємниці голосування – ст. 159; порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) – ст. 159¹; порушення законодавства про референдум – ст. 160.

3. *Злочини проти соціально-економічних прав і свобод людини і громадянина:* ухилення від сплати аліментів на утримання дітей – ст. 164; ухилення від сплати коштів на утримання

непрацездатних батьків – ст. 165; злісне невиконання обов’язків по догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлена опіка чи піклування – ст. 166; зловживання опікунськими правами – ст. 167; перешкоджання законній діяльності професійних спілок, політичних партій, громадських організацій – ст. 170; перешкоджання законній професійній діяльності журналістів – ст. 171; грубе порушення законодавства про працю – ст. 172; грубе порушення угоди про працю – ст. 173; примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку – ст. 174; невивплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших, установлених законом виплат – ст. 175; порушення авторського права і суміжних прав – ст. 176; порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію – ст. 177; порушення права на безоплатну медичну допомогу – ст. 184.

4. *Злочини проти культурних (духовних) прав і свобод людини і громадянина*: пошкодження релігійних споруд чи культових будинків – ст. 178; незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь – ст. 179; перешкоджання здійсненню релігійного обряду – ст. 180; посягання на здоров’я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів – ст. 181; порушення права на отримання освіти – ст. 183.

За даною класифікацією розглянемо деякі окремі склади злочинів, що передбачені в V розділі Особливої частини КК України.

3. Злочини проти особистих (громадянських) прав і свобод людини і громадянина

Порушення недоторканності житла (ст. 162 КК України).

Стаття 30 Конституції України проголошує недоторканість житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду.

Основним безпосереднім об’єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують конституційне право громадянина на недоторканність житла. За ч. 2 ст. 162 КК додатковим безпосереднім об’єктом може виступати здоров’я або життя особи, відносини власності тощо.

Об’єктивна сторона цього злочину полягає у вчиненні наступних альтернативних дій: 1) незаконне проникнення до житла чи іншого володіння особи; 2) незаконне проведення в них огляду чи обшуку; 3) незаконне виселення; 4) інші дії, що порушують недоторканність житла громадян.

Під незаконним проникненням до житла чи іншого володіння особи слід розуміти таємне чи відкрите, з подоланням перешкод чи без нього, вторгнення сторонніх осіб у житло (інше володіння), здійснене всупереч волі законного володільця, за відсутності визначених законом підстав чи в порушення встановленого законом порядку. Крім того, незаконним буде проникнення у житло не тільки в тих випадках, коли відкрито ігнорується згода, але також якщо воно здійснюється шляхом обману, наприклад, шляхом пред’явлення підроблених документів або якщо згода на проникнення була отримана в результаті насильства або погрозу.

Під житлом необхідно розуміти приміщення, яке призначене для постійного чи тимчасового проживання людей (приватний будинок, квартира, кімната в готелі, дача, садовий будинок тощо), а також ті його складові частини, які використовуються для відпочинку, зберігання майна або задоволення інших потреб людини (балкони, веранди, комори тощо).

Не можуть визнаватися житлом приміщення, не призначені і не пристосовані для постійного чи тимчасового проживання (відокремлені від жилих будівель погребі, гаражі, інші будівлі господарського призначення).

Поняття „інше володіння” є більш широким за змістом, ніж поняття „житло”. *Під іншим володінням* розуміють закриті чи огорожені земельні ділянки, гаражі, погребі, сади, інші будівлі господарського, у т.ч. виробничого призначення, відокремлені від житлових будівель.

Для даного складу злочину не має значення проміжок часу, протягом якого особа проживає чи перебуває в даному приміщенні, але важливим є те, щоб житло чи інше володіння належало потерпілому на праві власності, за договором оренди, найму чи з будь-яких інших правових підстав.

Порушення встановленого законом порядку проникнення у приміщення, яке належить на праві власності юридичній особі, не містить складу злочину, передбаченого ст. 162 КК України. Такі дії за наявності підстав можуть бути кваліфіковані як перевищення влади або службових повноважень (ст. 365 КК), самоправство (ст. 356 КК) або інший злочин.

Якщо проникнення до житла чи іншого приміщення здійснюється з метою викрадення чужого майна шляхом крадіжки (ч. 3 ст. 185 КК), грабежу (ч. 3 ст. 186 КК) або розбою (ч. 3 ст. 187 КК), то додаткова кваліфікація таких дій за ст. 162 КК України не потрібна, оскільки в таких випадках проникнення є кваліфікуючою обставиною (способом вказаних злочинів) і враховується законодавцем при визначенні санкцій за їх вчинення.

Незаконне проведення огляду чи обшуку буде мати місце у випадку, коли вони вчинені особою, яка не має на це права (наприклад, директор школи, комендант, лікар) або коли вони вчинені особою, яка за певних умов має на це право (наприклад, прокурором, слідчим, судовим виконавцем), але при відсутності постанови суду щодо проведення таких дій.

Під незаконним виселенням слід розуміти виселення із займаного житлового приміщення за відсутності підстав або з порушенням порядку, встановлених законом. Незаконним слід також вважати виселення, що здійснюється не уповноваженими на те особами.

До інших дій, що порушують недоторканність житла громадян, може бути віднесено самовільне вселення до чужого житла, тимчасове використання житла без згоди його власника, незаконне проведення виїмки та інші дії, що порушують недоторканність житла.

Не утворює складу злочину, передбаченого ст. 162 КК України, порушення недоторканності житла у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей чи майна (наприклад, проникнення у житло при пожежах, аваріях тощо) або при необхідності затримання злочинця уповноваженими особами правоохоронних органів.

Злочин має формальний склад, тому вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї з указаних у ч. 1 ст. 162 КК дій.

Суб'єкт злочину загальний.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується лише прямим умислом. Мотиви і мета цього злочину на кваліфікацію не впливають, однак їх з'ясування дозволяє відмежувати даний склад від самоправства (ст. 356 КК).

Кваліфікуючими ознаками за ч. 2 ст. 162 КК є вчинення злочину: 1) службовою особою; 2) із застосуванням насильства чи з погрозою його застосування.

Поняття службової особи розкривається у примітці до ст. 364 КК України. Судова практика зазначає, що злочин, відповідальність за який передбачена ч. 2 ст. 162 КК України, являє собою спеціальний вид перевищення влади або службових повноважень, тому кваліфікація дій виконавців і співучасників цього злочину ще і за ст. 365 КК можлива лише за наявності реальної сукупності останніх.

Під насильством слід розуміти будь-яке фізичне насильство, зокрема й таке, що заподіяло потерпілому легкі тілесні ушкодження. Спричинення ж потерпілому більш тяжких тілесних ушкоджень або смерті під час порушення недоторканності житла, повинно тягнути відповідальність за сукупністю відповідних статей КК (наприклад, за ч. 2 ст. 162 та за ст. 121 КК України).

Погроза застосування насильства – це висловлений у будь-якій формі (словами, жестами) намір негайно застосувати до потерпілого фізичне насильство або знищити його майно з метою усунення перешкод для проникнення в житло. Погроза має бути реальною, тобто сприйматися потерпілим як така, що може бути негайно реалізована.

Порушення таємниці листування, телефонних переговорів, телеграфної або іншої кореспонденції, що передається за допомогою засобів зв'язку або через комп'ютер (ст. 163 КК України)

Конституція України у статті 31 закріплює право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Однією з гарантій реалізації вказаного права виступає ст. 163 КК України.

Безпосереднім об'єктом даного злочину виступають суспільні відносини в сфері захисту конституційного права людини на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Предметом злочину є відомості, що передані чи передаються шляхом листування або телефонних розмов та повідомлення, які передаються або були передані телеграфом чи за допомогою інших засобів зв'язку, а також через комп'ютер і становлять таємницю громадянина (громадян). У даному випадку маються на увазі не самі листи або телеграми як матеріальні носії інформації, а безпосередньо інформація, що передається (або вже була передана) в листах, телеграфом, іншими засобами зв'язку або через комп'ютер, а також телефоном, тобто безпосередньо зміст цих листів, телеграм, телефонних розмов, листів електронної пошти та ін.

Крім того, до предмету цього злочину слід також віднести інформацію про сам факт листування чи розмови однієї людини з іншою, інформацію про адресата, якому адресований лист (телеграма) чи з яким велися розмови (його адреса, прізвище, ім'я, по батькові тощо), інформацію про дату та час листування чи розмови.

Обов'язковими ознаками зазначеної інформації як предмета цього злочину є, по-перше, її характер – вона повинна становити таємницю громадянина, тобто інформація, яку адресат або джерело інформації не бажають довіряти іншим людям. По-друге, спосіб передачі такої інформації – вона передана чи передається засобами зв'язку або через комп'ютер (наприклад, за допомогою електронної пошти).

Об'єктивна сторона злочину виражається у вчиненні будь-якого незаконного діяння, спрямованого на порушення таємниці кореспонденції, зокрема порушення таємниці: 1) листування; 2) телефонних розмов; 3) телеграфної кореспонденції; 4) іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер.

Під листуванням необхідно розуміти будь-яку кореспонденцію, яка передається поштовим зв'язком (листи звичайні та на замовлення, цінні листи, телеграми, інші поштові відправлення, посилки, бандеролі тощо).

Таким чином, під порушенням таємниці листування можна розуміти діяння, що пов'язані з ознайомленням особи, яка не мала на це права, зі змістом чужої кореспонденції, наприклад, шляхом її перлюстрації (тобто таємне розкриття кореспонденції, що пересилається по пошті), ознайомлення зі змістом телеграм, посилок, бандеролей та інших відправлень, або розголошення самого факту листування між певними громадянами чи між певними громадянами і організацією, підприємством чи установою.

Під телефонними розмовами слід розуміти розмови між особами, які відбуваються за допомогою будь-якого телефонного зв'язку, що здійснюється за допомогою провідних чи електромагнітних систем тощо. *Телеграфна кореспонденція* – це повідомлення, що передаються телеграфом.

Порушення таємниці телефонних розмов і телеграфної кореспонденції – це різного роду незаконні дії, пов'язані з прослуховуванням або перехопленням без відома чи без згоди особи її розмови по телефону або повідомлення по телеграфу.

Прослуховування відкритих телефонних переговорів (при відкритій кабіні телефону-автомата, у службовому приміщенні при сторонніх особах тощо), коли особа, яка розмовляє по телефону, не робить із цього таємниці, не є злочином.

Під поняття іншої кореспонденції підпадають повідомлення громадян, які передаються за допомогою інших, крім описаних вище, засобів зв'язку або через комп'ютер. Це можуть бути повідомлення, зроблені по телетайпу, телефаксу, за допомогою пейджингового зв'язку, електронної пошти, інших телекомунікацій тощо.

Порушення таємниці інших повідомлень – це незаконні дії, пов’язані з ознайомленням сторонньої особи з будь-якими повідомленнями, які були передані або передаються засобами зв’язку, що були описані вище (наприклад, незаконне ознайомлення з пейджинговим повідомленням) або через комп’ютер (наприклад, незаконне ознайомлення зі змістом електронних листів).

Незаконність дій з порушення таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної або іншої кореспонденції має місце за відсутності згоди особи на ознайомлення з його кореспонденцією або у випадку порушення встановленого законом порядку, що допускає у вигляді виключення можливість ознайомлення із змістом кореспонденції або переговорів громадян.

Так, відповідно до ст. 31 Конституції України, ч. 5 ст. 306 Цивільного кодексу України і п. 18 ст. 8 Закону України „Про оперативно-розшукову діяльність” зняття інформації з каналів зв’язку, контроль за листуванням, телефонними розмовами, телеграфною та іншою кореспонденцією, застосування інших технічних засобів одержання інформації може здійснюватися тільки за рішенням суду. Застосування цих заходів проводиться виключно з метою запобігти злочинів чи з’ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати таку інформацію неможливо.

Порушення таємниці кореспонденції та подальше розголошення її змісту підлягає кваліфікації за сукупністю відповідних злочинів. Так, у випадку коли була порушена таємниця особистої кореспонденції, а потім розголошені відомості, що становлять особисту або сімейну таємницю, остаточно кваліфікація таких діянь, за наявності інших необхідних ознак, повинна здійснюватися за сукупністю злочинів, передбачених статтями 163 та 182 (порушення недоторканності приватного життя) КК України.

Якщо ж відомості, що містяться в кореспонденції, становили іншу таємницю та були розголошені, такі дії підлягають остаточної кваліфікації за сукупністю статті 163 КК України та статті, що передбачає відповідальність за розголошення відповідної таємниці. Так, наприклад, якщо після незаконного прослуховування телефонної розмови приватних осіб змістом якої була інформація, що містить певну комерційну таємницю, винна особа ще й розголошує цю інформацію, тоді її дії, за наявності інших необхідних ознак, необхідно кваліфікувати за сукупністю злочинів, які передбачені у статтях 163 та 232 (розголошення комерційної таємниці) КК України.

Склад злочину, передбаченого ст. 163 КК України, є формальним, тому даний злочин вважається закінченим з моменту фактичного незаконного ознайомлення третьої особи зі змістом листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються чи були передані засобами зв’язку або через комп’ютер.

Суб’єкт злочину – загальний.

Суб’єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Мотиви злочину можуть бути різними (помста, користь, цікавість тощо) і на його кваліфікацію не впливають.

В ч. 2 ст. 163 КК України передбачені наступні кваліфікуючі ознаки: 1) вчинення даних дій щодо державних або громадських діячів; 2) вчинення злочину службовою особою; 3) вчинення злочину із використанням спеціальних засобів для негласного зняття інформації.

Вичерпний перелік осіб, які є *державними або громадськими діячами*, визначений у ст. 112 КК України, до них, зокрема відносяться Президент України, Голова Верховної Ради України, народні депутати України, Прем’єр-міністр України та інші.

Поняття службової особи розкривається у примітці до ст. 364 КК України.

Під використанням спеціальних засобів, призначених для негласного зняття інформації, слід розуміти застосування будь-яких приладів, апаратури, технічних засобів, призначених для фіксування, розшифровки запису або відтворення різної інформації. Незаконне використання таких засобів, поєднане із порушенням таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, охоплюється ч. 2 ст. 163 КК, але за наявності кваліфікуючих обставин, що передбачені в ч. 2 ст. 359 КК, кваліфікується за сукупністю цих злочинів.

Порушення недоторканності приватного життя (ст. 182 КК України)

Серед особистих прав і свобод людини дуже важливе місце посідає право на недоторканність приватного життя. Приватне життя є невід'ємною частиною правового статусу людини і громадянина. Так, стаття 32 Конституції України проголошує недоторканність і захист від втручання в особисте і сімейне життя людини. Дане право може бути обмежене тільки відповідно до закону на підставі судового рішення.

Однією з гарантій реалізації права на недоторканність приватного життя виступає ст. 182 КК України.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують конституційне право особи на недоторканність його приватного життя, особисту та сімейну таємницю.

Предметом злочину є конфіденційна інформація про особу.

Згідно зі ст. 30 ЗУ „Про інформацію”, *конфіденційна інформація* – це відомості, які знаходяться у володінні, користуванні чи розпорядженні окремих фізичних або юридичних осіб і які поширюються лише за згодою цих осіб відповідно до поставлених ними умов.

Зокрема, до *конфіденційної інформації про особу* відносяться відомості про приватне життя особи, що становлять її особисту чи сімейну таємницю і поширюються за її бажанням відповідно до передбачених нею умов.

Під приватним життям особи розуміється сфера життєдіяльності окремої особи, яка включає в себе зв'язки особи з іншими людьми, її приватні справи, сімейні стосунки тощо, тобто все, що пов'язане з її способом життя і не має публічного характеру.

Особисту таємницю становлять відомості про приватне життя конкретної особи, які ця особа бажає зберегти в таємниці від інших осіб. Такими відомостями можуть бути відомості про стан її здоров'я, освіту, релігійність, дата і місце народження, майновий стан, хобі, інтимне життя (зокрема наявність позашлюбних інтимних стосунків) та інші персональні дані про особу.

Сімейна таємниця – відомості про приватне життя члена (членів) окремої сім'ї чи декількох сімей, які він (вони) бажають зберегти у таємниці від сторонніх осіб (наприклад, певні особливості сімейних стосунків, зокрема народження поза шлюбом дитини тощо).

Відомості, які є конфіденційною інформацією, повинні бути достовірними, а не вигаданими. Свідоме поширення недостовірної інформації про особу не містить ознак складу злочину, передбаченого ст. 182 КК України.

Не охоплюються ознаками конфіденційної інформації відомості про скоєння особою злочину. Крім того, не може визнаватися конфіденційною така інформація, яка вже раніше була оприлюднена шляхом публікації, повідомлення в засобах масової інформації чи іншим способом. Тому така інформація не може виступати предметом злочину, що розглядається.

Об'єктивна сторона злочину виражається в альтернативних діях, які вчиняються без згоди особи, а саме: 1) незаконному збиранні конфіденційної інформації щодо цієї особи; 2) незаконному зберіганні такої інформації; 3) незаконному використанні конфіденційної інформації; 4) незаконному поширенні вказаної інформації; 5) поширенні конфіденційної інформації в публічному виступі, творі, що публічно демонструється, чи в засобах масової інформації.

Незаконне збирання конфіденційної інформації про особу передбачає отримання її не уповноваженим на це суб'єктом у будь-який спосіб, у тому числі й шляхом викрадення.

Так, ознаками збирання конфіденційної інформації про особу охоплюються випадки опитування родичів, сусідів або знайомих потерпілого; ознайомлення з документами чи іншими паперами потерпілої особи; викрадення документів чи інших носіїв, на яких міститься конфіденційна інформація про потерпілого; отримання зазначеної інформації в результаті таємного спостереження за потерпілим чи його родичами; одержання конфіденційних відомостей шляхом незаконного прослуховування телефонних розмов або шляхом перлюстрації кореспонденції потерпілої особи; проведення незаконного огляду житла тощо.

Однак, якщо дії з незаконного збирання конфіденційної інформації про особу були поєднані з порушенням недоторканості житла (ст. 162 КК), порушенням таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної чи іншої кореспонденції, що передаються засобами зв'язку або через комп'ютер (ст. 163 КК), або були поєднані з незаконним використанням спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації (ст. 359 КК), вчинене винним слід кваліфікувати за правилами сукупності злочинів (наприклад, за ст. 182 та за ст. 163 КК України).

Під незаконним зберіганням конфіденційної інформації про особу розуміють будь-які умисні дії винної особи, що пов'язані зі збереженням та накопиченням зазначеної інформації у певному місці на будь-яких носіях (паперових, електронних, відео тощо). Тривалість зберігання на кваліфікацію не впливає.

Незаконне використання конфіденційної інформації про особу – це користування винним за власним розсудом відомостями, які становлять особисту чи сімейну таємницю особи, для задоволення певної потреби чи одержання певної вигоди.

Під поширенням конфіденційної інформації про особу слід розуміти повідомлення (розповсюдження) будь-яким способом (усно, письмово, друкованим способом, за допомогою комп'ютерної мережі) такої інформації невизначеному колу осіб (хоча б одній людині).

Одним з видів поширення конфіденційної інформації є її *оголошення в публічному виступі* (наприклад, на мітингу, зборах, конференції, нараді перед невизначеною кількістю осіб), *в творі, що публічно демонструється* (тобто відтворення зазначеної інформації на аудіо- і відеозаписі, у громадському місці, на рекламних плакатах тощо), *чи в засобах масової інформації* (використання преси, телебачення, радіомовлення, мережі Інтернет).

Злочин вважається закінченим з моменту вчинення хоча б однієї з указаних дій.

Суб'єкт злочину – загальний.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Мотиви та мета злочину можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

4. Злочини проти політичних прав і свобод громадян

Перешкоджання здійсненню виборчого права або права брати участь у референдумі, роботі виборчої комісії або комісії з референдуму чи діяльності офіційного спостерігача (ст. 157 КК України)

Одними з найголовніших політичних прав і свобод людини і громадянина є виборчі права і свободи. Згідно ст. 38 Конституції України громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Диспозиція ст. 157 КК України має бланкетний характер, застосування відповідних положень законів України „Про вибори народних депутатів України” (в редакції Закону від 7 липня 2005 р.), „Про всеукраїнський та місцеві референдуми” від 3 липня 1991 р., „Про вибори депутатів Верховної Ради АРК, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 6 квітня 2004 р. та інших нормативно-правових документів є обов'язковим для встановлення ознак даного складу злочину.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що забезпечують право громадян на вільне і безперешкодне здійснення своїх виборчих та референдумних прав.

Додатковим безпосереднім об'єктом за ч. 2, ч. 3 та ч. 4 ст. 157 КК може визнаватись здоров'я потерпілого, відносини власності, нормальна діяльність державного та громадського апарату тощо.

З об'єктивної сторони цей злочин може виражатися в двох самостійних діяннях (дії або бездіяльності), а саме: 1) у перешкоджанні вільному здійсненню громадянином виборчого права або права брати участь у референдумі; 2) у перешкоджанні діяльності іншого суб'єкта виборчого процесу, ініціативної групи референдуму, комісії з референдуму, члену виборчої

комісії, члену ініціативної групи референдуму, члену комісії з референдуму або офіційного спостерігача при виконанні ними своїх повноважень.

Перешкоджання полягає у обмеженні можливості або створенні неможливості реалізації громадянином свого виборчого права або права брати участь у референдумі шляхом впливу на волю особи, створенні всіляких перепон з метою примусити її відмовитися від участі у виборах, або змінити зміст свого волевиявлення тощо.

Зокрема перешкоджання може проявитись, у невключенні громадянина до списків виборців за наявності для того підстав або виключенні громадянина із списків, примушуванні виборця поставити підпис у підписному листі на підтримку певного кандидата, у відмові в реєстрації в якості кандидата в депутати, примушуванні кандидата зняти свою кандидатуру з балотування, недопущенні на виборчу дільницю офіційного спостерігача тощо.

Перешкоджання роботі виборчої комісії або комісії з референдуму може полягати, наприклад, в позбавленні виборчої комісії приміщення, необґрунтованій відмові у реєстрації ініціативної групи з проведення референдуму та інших діях.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є спосіб його вчинення: підкуп, обман або примушування.

Підкуп може полягати у передачі особі грошей, інших цінностей, наданні пільг майнового характеру в якості винагороди за зміну свого волевиявлення при участі у виборах або за відмову в такій участі. При цьому слід враховувати, що дії осіб, які надають предмет підкупу виборцям чи кандидатам на посади, містять склад злочину, передбачений ст. 157 КК, але дії останніх з отримання предмета підкупу не є злочином. Однак, підкуп, вчинений відносно службової особи, за наявності до того інших необхідних підстав, слід розцінювати як давання хабара і додатково кваліфікувати за ст. 369 КК України, а дії службових осіб, які одержали предмет хабара, потребують кваліфікації за ст. 368 КК України.

Обман передбачає перекручення певних відомостей з метою введення потерпілого в оману щодо обставин, пов'язаних з виборами, наприклад, щодо особи кандидата в депутати, часу, місця проведення виборів тощо. Такий обман іноді називають *активним*, оскільки він вчиняється у формі дії. Так званий *пасивний обман*, тобто бездіяльність, може проявлятися в замовчуванні юридично значущих фактичних обставин, повідомити про які винна особа була зобов'язана (наприклад, як член виборчої комісії або комісії з проведення референдуму) та мала таку можливість.

Примушування – це засіб психічного впливу на волю виборця з метою прийняти рішення, що суперечить дійсній його волі і не є для нього бажаним. Наприклад, проголосувати за певну особу, яка в дійсності не відповідає вимогам, що пред'являються до депутатів, під погрозою звільнити виборця з посади.

За конструкцією злочин, передбачений у ч. 1 ст. 157 КК України, є злочином з формальним складом, а тому вважається закінченим з моменту вчинення перешкоджання, що поєднане з підкупом, обманом або примушуванням. У даному випадку не має значення досяг винний бажаного результату під час виборів чи ні.

Суб'єкт злочину – загальний.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Мотиви та мета злочину можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Кваліфікуючими ознаками даного злочину за ч. 2 ст. 157 є: 1) застосування насильства, 2) знищення чи пошкодження майна, 3) погроза застосування насильства, 4) погроза знищення чи пошкодження майна.

Під насильством слід розуміти будь-яке фізичне насильство, зокрема й таке, що заподіяло потерпілому легкі тілесні ушкодження. Спричинення ж потерпілому більш тяжких тілесних ушкоджень або смерті під час порушення недоторканності житла, повинно тягнути відповідальність за сукупністю відповідних статей КК (наприклад, за ч. 2 ст. 162 та за ст. 121 КК України).

Погроза застосування насильства – це висловлений у будь-якій формі (словами, жестами) намір негайно застосувати до потерпілого фізичне насильство або знищити його

майно з метою усунення перешкод для проникнення в житло. Погроза має бути реальною, тобто сприйматися потерпілим як така, що може бути негайно реалізована.

У випадку застосування *фізичного насильства*, якщо воно за своїм характером є більш суспільно небезпечним, ніж злочин, що аналізується, кваліфікація повинна проводитися за сукупністю злочинів. Наприклад, якщо з метою перешкоджання було спричинене умисне тяжке тілесне ушкодження, діяння повинні кваліфікуватися за сукупністю ст. 121 та ч. 2 ст. 157 КК України.

Погроза – це виражене зовні залякування потерпілого застосуванням фізичного насильства як до нього, так і до його близьких осіб, залякування знищенням чи пошкодженням їх майна тощо, яке здатне викликати обґрунтовані побоювання реального спричинення шкоди.

За ч. 3 ст. 157 КК кваліфікуючими ознаками даного злочину закон визнає вчинення його: 1) за попередньою змовою групою осіб, 2) членом виборчої комісії, 3) іншою службовою особою з використанням свого службового становища.

Вчинення даного злочину за попередньою змовою групою осіб матиме місце у тих випадках, коли його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення.

Членом виборчої комісії є особа, яка відповідно до виборчого законодавства включена до складу дільничної, територіальної чи Центральної виборчої комісії.

Поняття службової особи розкривається у примітці до ст. 364 КК України. Судова практика зазначає, що злочини, відповідальність за які передбачена ч. 3 ст. 157 КК України, являють собою спеціальні види перевищення влади або службових повноважень, тому кваліфікація дій виконавців і співучасників таких злочинів ще й за ст. 365 КК можлива лише за наявності реальної сукупності останніх.

Частина 4 ст. 157 КК передбачає особливо кваліфікований склад цього злочину – втручання службової особи з використанням службового становища у здійснення виборчою комісією чи комісією з референдуму їх повноважень, установлених законом, вчинене шляхом незаконної вимоги чи вказівки з метою вплинути на рішення виборчої комісії чи комісії з референдуму. Обов'язковими *способами втручання* є незаконні вимоги чи вказівки.

Суб'єкт цього складу злочину – спеціальний – службова особа.

Суб'єктивна сторона виявляється в прямому умислі. Обов'язковою ознакою є *мета* вплинути на рішення виборчої комісії чи комісії з референдуму.

Порушення таємниці голосування (ст. 159 КК України)

Згідно із ст. 71 Конституції України і Законом України „Про вибори народних депутатів України” голосування на виборах народних депутатів і Президента України є таємним. Контроль за волевиявленням громадян, які голосують, не припускається. Порушення даного положення є посяганням на політичні права громадян, відповідальність за яке передбачається, зокрема, у ст. 159 КК України.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, які забезпечують право громадян на вільне волевиявлення та таємне голосування під час проведення виборів чи референдуму.

Об'єктивна сторона злочину полягає у вчиненні діяння, яке виявляється в порушенні таємниці голосування під час проведення виборів або референдуму, що полягало у розголошенні змісту волевиявлення громадянина, який брав участь у виборах або референдумі.

Порушення може виражатися у будь-якому штучному створенні перешкод для виборців у здійсненні свого виборчого права, що спрямовується на розголошення відомостей про результати голосування виборцем (виборцями) шляхом порушення встановлених законом вимог для забезпечення таємниці голосування або створення умов, які дають змогу контролювати, волевиявлення виборців під час голосування.

Таке порушення може бути вчинене як у *формі дії* (наприклад, влаштування в кабіні спеціальних технічних засобів для спостереження за виборцями, видача виборцям помічених

або пронумерованих бюлетенів, прохання або висунення вимоги до виборців показувати заповнені бюлетені перед опусканням їх до виборчих скриньок тощо), так і у *формі бездіяльності* (наприклад, невстановлення спеціальних закритих кабін для таємного голосування або незабезпечення достатньої кількості таких кабін, неопломбування скриньок для бюлетенів тощо).

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього злочину є *час його вчинення*. Закон визначає, що порушення таємниці голосування має місце лише під час проведення виборів або референдуму. Найчастіше таке порушення вчиняється протягом періоду, встановленого для голосування. Однак підготовчі дії за контролем волевиявлення виборців можуть бути вчинені до моменту проведення голосування (наприклад, встановлення спеціальної апаратури у приміщеннях для голосування), а з'ясування того, хто з виборців за якого кандидата проголосував, можливе і після закінчення голосування (під час підрахунку голосів).

За законодавчою конструкцією порушення таємниці голосування є злочином з формальним складом, тому вважається закінченим з моменту вчинення дії чи бездіяльності, що порушили таємницю голосування під час проведення виборів і призвели до розголошення змісту волевиявлення виборця.

У тому ж випадку, коли особа до початку голосування виконала певні дії, спрямовані на порушення таємниці голосування, то за певних умов такі діяння слід визнавати готуванням або замахом на цей злочин і кваліфікувати з посиланням на статтю 14 або 15 КК. Порушення таємниці голосування, що супроводжувалось незаконним використанням спеціальних технічних засобів негласного отримання інформації, складом ст. 159 КК не охоплюється і повинно кваліфікуватися за сукупністю зі ст. 359 КК України.

Суб'єкт злочину, за ч. 1 ст. 159 КК України, – загальний.

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Мотиви та мета злочину можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Частина 2 ст. 159 передбачає кваліфікований склад цього злочину – вчинення його членом виборчої комісії або комісії з референдуму чи іншою службовою особою з використанням свого службового становища.

Членом виборчої комісії є особа, яка відповідно до виборчого законодавства включена до складу дільничної, територіальної чи Центральної виборчої комісії.

Поняття службової особи розкривається у примітці до ст. 364 КК України.

5. Злочини проти соціально-економічних прав і свобод людини і громадянина

Грубе порушення законодавства про працю (ст. 172 КК України)

Безпосереднім об'єктом злочину виступають суспільні відносини, що забезпечують реалізацію трудових прав людини, які передбачені законодавством про працю України.

Об'єктивна сторона злочину може вчинюватися у двох альтернативних формах: 1) незаконне звільнення працівника з роботи; 2) інше грубе порушення законодавства про працю. Незаконне звільнення працівника з роботи вчинюється *тільки шляхом активних дій*, інше грубе порушення законодавства про працю може бути вчинене як у *формі дії* так і у *формі бездіяльності*.

Під незаконним звільненням працівника з роботи слід розуміти дії, пов'язані з порушенням підстав чи порядку звільнення працівника (звільнення вагітної жінки, звільнення при скороченні штатів, без дотримання вимоги законодавця про необхідність пропонування іншої роботи на цьому ж підприємстві). Чинне законодавство про працю встановлює певний порядок та процедуру звільнення працівника з роботи. Недотримання підстав звільнення (наприклад, ст. 40 та 41 КЗпП України передбачає вичерпний перелік підстав звільнення працівника з роботи за ініціативою роботодавця) або самої процедури звільнення (наприклад ст. 43 КЗпП України передбачає обов'язкове отримання згоди профспілкового органу на звільнення працівника з роботи) слід визнавати незаконним звільненням працівника з роботи.

Інше грубе порушення законодавства про працю – це будь-яке порушення прав працівника, що передбачені законодавством про працю (КЗпП України, іншими законними та підзаконними актами).

Вказівка законодавця на грубість порушення означає, що вказана ознака є оціночною і визнання порушення грубим залежить від конкретних обставин справи. Під грубим порушенням законодавства про працю слід визнавати випадки такого порушення прав працівника, яке є явним, спричиняє суттєву шкоду. Обставинами, що впливають на визнання порушення грубим, судова практика визнає наступне – категорія потерпілих та їх кількість (неповнолітні, вагітні жінки, працівники всього підприємства); ознаки об'єктивної сторони злочину – обстановку, спосіб, суспільне небезпечні наслідки (шкода життю або здоров'ю людини, істотна матеріальна шкода, застосування насильства); ознаки суб'єктивної сторони злочину – мета та мотив злочину (злісний мотив, особисті неприязні стосунки).

За законодавчою конструкцією грубе порушення законодавства про працю є злочином з формальним складом, тому вважається закінченим з моменту вчинення вказаних у законі діянь.

Суб'єктом даного злочину можуть бути як службові особи підприємства, на яких покладений обов'язок дотримання та забезпечення трудових прав працівників, так і фізична особа, яка виступає у ролі роботодавця та заключила із працівником трудовий договір. Вік, з якого наступає кримінальна відповідальність, – 16 років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Для незаконного звільнення працівника з роботи обов'язковою ознакою виступають *особисті мотиви* вчинення злочину, під якими слід розуміти усвідомлюване спонукання особи до вчинення конкретного злочину (неприязні стосунки, корисливий мотив, бажання замінити працівника на іншого тощо).

Кваліфікуючі ознаки грубого порушення законодавства про працю пов'язані із вчиненням дій, вказаних у ч. 1 ст. 172 КК України відносно певної категорії працівників – неповнолітніх, вагітної жінки чи матері, яка має дитину віком до чотирнадцяти років або дитину-інваліда.

Неповнолітнім визнається особа, яка не досягла віку 18 років. За загальним правилом вік, з якого допускається працевлаштування – це 16 років, в окремих випадках, за погодженням одного із батьків – 15 років.

Для кваліфікації злочину за ч. 2 ст. 172 КК України, зокрема вчинення вказаних дій відносно *вагітної жінки*, строк та стан вагітності значення не має.

Дитина-інвалід – дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту.

Невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК України)

Частина 7 ст. 43 Конституції України проголошує, що право на своєчасне одержання винагороди за працю захищається законом. Тому безпідставна невиплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат громадянам вважається злочином, відповідальність за вчинення якого передбачена у ст. 175 КК України.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують конституційне право людини на своєчасне, у передбачені законом строки, отримання заробітної плати в повному обсязі, а також право на соціальний захист громадян.

Об'єктивна сторона злочину виражається в бездіяльності, тобто у безпідставній невиплаті громадянам заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат більше ніж за один місяць.

При цьому, під невиплатою заробітної плати, стипендії чи пенсії слід розуміти неповну або несвоєчасну виплату громадянам зазначених видів виплат.

Кримінальній відповідальності підлягає не всяке порушення виплат, а тільки найнебезпечніше з них – *безпідставне*, тобто така невикплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат, коли винна особа зобов'язана, і має реальну можливість це зробити у встановлені законодавством строки, однак залишає потерпілого без засобів до існування.

Не буде складу цього злочину, якщо зазначені виплати не здійснюються на законних підставах (наприклад, несплата частини заробітної плати в результаті відрахування із неї для покриття заборгованості працівника підприємству, установі, організації, на якому він працює) або їх невикплата зумовлена об'єктивними причинами (наприклад, неповним бюджетним фінансуванням, відсутністю необхідних для виплат коштів на рахунках підприємства, установи, організації).

Крім того, склад злочину, передбаченого ст. 175 КК, має місце лише у разі зазначеної невикплати *більше ніж за один місяць*.

Згідно Закону України „Про оплату праці” від 1995 р. *заробітна плата* – це винагорода, нарахована, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану роботу. Ст. 2 цього Закону розкриває структуру заробітної плати. Відповідно до неї заробітна плата складається з основної заробітної плати, додаткової заробітної плати та інших заохочувальних і компенсаційних виплат.

Основна заробітна плата – це винагорода за виконану роботу відповідно із встановленими нормами праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців.

Додаткова заробітна плата – це винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість та за особливі умови праці. Вона включає: доплати, надбавки, гарантійні та компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

Інші заохочувальні та компенсаційні виплати – це виплати у формі винагороди за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами й положеннями, компенсаційні та інші грошові та матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства, або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми.

Таким чином, заробітна плата уособлює в собі кожний із цих перелічених елементів. Таке визначення структури заробітної плати має дуже важливе значення для кваліфікації.

Пенсія – це форма соціального забезпечення, яка встановлюється для непрацездатних, а за настання передбачених законом умов і для інших громадян та гарантує їм право на матеріальне забезпечення за рахунок суспільних фондів споживання. Відповідно до законодавства України пенсії поділяються на трудові (за віком, по інвалідності, в разі втрати годувальника, за вислугу років) та соціальні (наприклад, за особливі заслуги). Відповідальність за ст. 175 КК України настає за невикплату будь-якої встановленої громадянину відповідно до закону пенсії.

Стипендія – це вид соціальної виплати, який встановлюється студентам, аспірантам, учням навчальних закладів, а також деяким іншим категоріям громадян з метою їхнього матеріального забезпечення та соціального захисту. Склад злочину, передбаченого ст. 175 КК, утворює невикплата будь-якої встановленої відповідно до закону стипендії, у т.ч. іменної, державної довічної та іншої стипендії, що встановлюються відповідно до закону для певних категорій громадян.

Під іншою встановленою законом виплатою слід розуміти будь-які інші крім заробітної плати, стипендії і пенсії виплати громадянам, що здійснюються на регулярній основі (щомісячно), наприклад, соціальна допомога по догляду за дитиною, доплати і компенсації громадянам, що постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи тощо.

Злочин вважається закінченим з моменту, коли сплив останній строк виплати заробітної плати, стипендії, іншої установленої законом виплати громадянам і її невикплата становить

більше ніж за один місяць. Так, при невиконанні заробітної плати цей злочин вважатиметься закінченим з моменту настання дня, наступного за тим, у який мало бути виплачено першу частину заробітної плати за другий місяць. При невиконанні пенсії – з моменту настання дня, наступного за днем, який був останнім за строками виплати пенсії за другий місяць.

Суб'єкт злочину – спеціальний. Ним може бути керівник підприємства, установи або організації незалежно від форми власності. Згідно Постанови Пленуму Верховного Суду України „Про практику розгляду судами трудових спорів”, *керівником* належить вважати особу, що очолює підприємство, установу, організацію або відокремлений підрозділ (філіал, представництво, відділення тощо). Таким чином, під керівником підприємства, установи, організації слід розуміти службову особу, яка здійснює управління діяльністю даного підприємства, установи або організації, а крім того має повноваження із розпорядження його фінансовими коштами, в тому числі пов'язані з виплатою заробітної плати. Не можуть визнаватися керівниками підприємств, установ або організацій громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності та фізичні особи. А тому, у випадку невиконання заробітної плати працівникові громадянином-підприємцем або фізичною особою, які використовують найману працю (що зараз має широке поширення в суспільстві), вказані дії слід визнавати іншим грубим порушенням законодавства про працю (ст. 172 КК).

Суб'єктивна сторона цього злочину характеризується прямим умислом. Мотиви та мета злочину можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Кваліфікуючою ознакою даного злочину є вчинення описаного у ч. 1 ст. 175 КК України діяння внаслідок нецільового використання коштів, призначених для виплати заробітної плати, стипендії, пенсії та інших встановлених законом виплат.

Нецільовим використанням призначених для виплати коштів визнається їх використання на інші цілі, пов'язані із забезпеченням діяльності підприємства, установи, організації: оплата зобов'язань за укладеними договорами, виконання податкових зобов'язань, придбання сировини, обладнання, транспортних засобів, меблів, іншого майна, оплата виконаних робіт чи надання послуг.

Якщо нецільове використання зазначених коштів було пов'язане із вчиненням іншого злочину, наприклад, розкраданням майна, зловживання владою чи службовим становищем, службовим підробленням, то вчинене слід кваліфікувати за сукупністю злочинів: ст. 175 КК і статтями 191, 364, 366 КК України.

Частина 3 ст. 175 КК містить заохочувальну (пільгову) норму і передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила даний злочин, якщо до моменту притягнення до кримінальної відповідальності нею здійснено виплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої встановленої законом виплати громадянам. Згідно з рішенням Конституційного Суду України притягнення до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину.

6. Злочини проти культурних (духовних) прав і свобод людини і громадянина

Посягання на здоров'я людей під приводом проповідання релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК України)

Згідно зі ст. 35 Конституції України кожен має право на свободу світогляду та віросповідання. Але здійснення цього права може бути обмежене законом в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей.

Основним безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відносини, що регулюють порядок відправлення релігійних обрядів, а також свободу віросповідання і право громадян на релігійні об'єднання. Додатковим обов'язковим об'єктом можуть виступати відносини, що

забезпечують охорону здоров'я та життя особи, статеву свободу або статеву недоторканність, суспільну моральність або інших законних інтересів громадян.

Об'єктивна сторона складу злочину характеризується активними діями, що проявляються в організації або керівництві групою фізичних осіб, діяльність якої здійснюється під приводом проповідування віровчень чи виконання релігійних обрядів і поєднана із заподіянням шкоди здоров'ю людей або статевою розпустою.

Під організацією такої групи слід розуміти діяльність, спрямовану на створення групи, вербування її членів, пошук джерел фінансування, підшукування місця для здійснення своєї діяльності, планування діяльності тощо.

Керівництво групою – діяльність спрямована на управління процесом підтримання функціонування групи і полягає, зокрема, у координації діяльності групи, віддані відповідних розпоряджень, керуванні обрядами.

Така діяльність здійснюється під приводом проповідування віровчень чи виконання релігійних обрядів, тобто дотримування групою канонів віровчення чи культової діяльності як підстави своєї протиправної поведінки.

Діяльність релігійної групи має бути пов'язана із заподіянням шкоди здоров'ю людей (наприклад, знівечення, катування, розлад психіки тощо) або статевою розпустою (вчинення розпусних дій, пов'язаних з неупорядкованим статевим спілкуванням, задоволенням статевої пристрасті неприродним способом стосовно членів такої групи або інших осіб тощо).

При цьому, застосування в процесі діяльності такої групи насильства або вчинення розпусних дій, які утворюють склад більш тяжкого злочину, ніж передбачений ч. 1 ст. 181 КК України, потребують додаткової кваліфікації за відповідними статтями КК про відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи або проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

За законодавчою конструкцією даний злочин є злочином з формальним складом, тому вважається закінченим з моменту створення групи або вчинення дій по керівництву нею.

Суб'єкт злочину – спеціальний, тобто особа, яка є керівником або організатором релігійної групи та досягла 16-річного віку. Особи які не виконували такі ролі, але були членами релігійної групи чи брали участь у діяльності такої групи, не виступають суб'єктами даного злочину, однак можуть нести кримінальну відповідальність за злочини, безпосередньо пов'язані із заподіянням шкоди здоров'ю (життю) або посяганням на статеву свободу чи статеву недоторканність.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Мотиви та мета злочину можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

Кваліфікуючою ознакою даного злочину за ч. 2 ст. 181 КК є вчинення зазначених у ч. 1 вказаної статті дій, поєднаних із втягуванням в діяльність зазначеної групи неповнолітніх.

Під неповнолітнім слід розуміти особу, яка не досягла 18 років.

Кваліфікований склад злочину вважається закінченим з моменту втягування неповнолітнього до групи, тобто з моменту початку формування у потерпілого бажання взяти участь у діяльності групи.

Організація або керівництво зазначеною групою, поєднана із розпусними діями щодо неповнолітніх, повністю охоплюється ч. 2 ст. 181 і додаткової кваліфікації за ст. 156 КК України не потребує.

Порушення права на отримання освіти (ст. 183 КК України)

Відповідно до ст. 53 Конституції України кожний громадянин має право на освіту. Дане право передбачає можливість громадянина одержати за своїм бажанням освіту будь-якого виду в державних і комунальних закладах.

Безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують громадянам право на отримання освіти.

Об'єктивна сторона злочину виражається в незаконній відмові у прийнятті до навчального закладу будь-якої форми власності.

Під навчальним закладом у цій статті розуміються такі заклади, в яких здійснюється дошкільна, повна загальна середня, позашкільна, професійно-технічна, вища, післядипломна освіта, аспірантура, докторантура з будь-якою формою навчання.

Незаконною визнається така відмова у прийнятті до навчального закладу, яка не має під собою законних підстав, тобто особі безпідставно відмовляють в реалізації її права на освіту. Така відмова може проявитися у двох формах: 1) шляхом прямої відмови; б) шляхом створення для особи несприятливих умов при вступі до навчального закладу, за яких вона не може реалізувати своє право на освіту у встановленому в законі порядку.

Не може визнаватися незаконною відмовою у прийнятті до навчального закладу використання обмежень для прийняття на навчання за медичними, віковими показниками, показниками професійної придатності, а також іншими вимогами, визначеними в установленому законом порядку за наявності підстав для використання таких обмежень (наприклад, відповідно до специфіки даного закладу освіти).

За законодавчою конструкцією даний злочин є злочином з формальним складом, тому вважається закінченим з моменту відмови у прийнятті до навчального закладу.

Суб'єкт злочину спеціальний, тобто особа, яка наділена відповідними повноваженнями щодо прийому на навчання та визначення його умов. До таких осіб належать: 1) члени приймальних комісій; 2) інші особи, уповноважені здійснювати прийом на навчання та визначати його умови (керівники навчальних закладів, службові особи кадрових служб).

Суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. Мотиви та мета злочину можуть бути різними і на кваліфікацію не впливають.

У частині 2 ст. 183 передбачена відповідальність за незаконну вимогу оплати за навчання у державних або комунальних навчальних закладах. Це прямий примус внести плату за навчання або створення для потерпілого таких умов, за яких він вимушений сплатити за навчання в навчальному закладі.

Незаконною слід визнавати вимогу оплати за навчання, яка має місце в наступних випадках: а) коли вона не передбачена у даному навчальному закладі взагалі або для даної категорії осіб зокрема; б) вимагається у розмірах інших, ніж офіційно встановлені; в) вимагається в іншій формі, ніж це передбачено нормативно-правовими актами чи в договорі (контракті).

Діяння вважається закінченим з моменту пред'явлення особі вимоги про оплату за навчання.

Література:

1. Андрушко П.П. Злочини проти виборчих прав громадян та їх права брати участь у референдумі. – К.: КНТ, 2007, 328 с.
2. Андрушко П.П. Коментар до статті 173 КК України // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – 2-ге вид., переробл. та доповн. / Відп. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2002. – 968 с.
3. Андрушко П.П. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності в Україні. – К: ФОРУМ, 2004. – 161 с.
4. Готін О.М. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина: Навч. посібник. – 2-е вид. / МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ. – Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. – 192 с.
5. Зінченко І.О. Кримінально-правова охорона виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина /Аналіз законодавства і судової практики/: Монографія. – Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. – 320 с.
6. Коваль А.М. Кримінальна відповідальність за порушення авторського права і суміжних прав: теорія та практика. – К: Юстініан, 2005. – 320 с.
7. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих і референдних прав /

П.П. Андрушко, І.О. Зінченко, С.Я. Лихова та ін.; За заг. ред. В.П. Тихого. – Х.: изд-во Кроссрууд, 2008. – 344 с.

8. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): Монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр „Київський університет”, 2006. – 573 с.

9. Мельник М.І. Кримінальна відповідальність за злочини проти виборчих прав. – К.: Атіка, 2005. – 144 с.

10. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 15 від 26 грудня 2003 року „Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень” // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – Харків: „СІМ”, 2008, – 480 с.

11. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 12 від 25 грудня 1992 року „Про судову практику у справах про корисливі злочини проти приватної власності” // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – Харків: „СІМ”, 2008, – 480 с.

12. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 7 лютого 2003 року „Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров’я” // Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – Харків: „СІМ”, 2008, – 480 с.

Нормативні акти:

1. 1 Кодекс законів про працю України. – Х.: ТОВ „Одіссей”, 2002. – 152 с.

2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №№ 40-44, ст. 356.

3. Закон України „Про об’єднання громадян” від 16 червня 1992 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 34, ст. 504.

4. Закон України „Про інформацію” від 2 жовтня 1992 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 48, ст. 650.

5. Закон України „Про міліцію” від 20 грудня 1990 року // Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, № 4, стор. 20.

6. Закон України „Про оперативно-розшукову діяльність” від 18 лютого 1992 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 22, ст. 303.

7. Закон України „Про Службу безпеки України” від 25 березня 1992 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 27, ст. 382.

8. Закон України „Про телекомунікації” від 18 листопада 2003 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 12, ст. 155.

9. Закон України „Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 квітня 1991 року // Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 25, ст. 283.

10. Закон України „Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 30, ст. 142.

11. Закон України „Про вибори народних депутатів України” від 7 липня 2005 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, №№ 27-28, ст. 366.

12. Закон України „Про всеукраїнський та місцеві референдуми” від 3 липня 1991 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1991, № 33, ст. 443.

13. Закон України „Про вибори депутатів Верховної Ради АРК, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів” від 6 квітня 2004 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, №№ 30-31, ст. 382.

14. Закон України „Про вибори Президента України” від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 14, ст. 81.

15. Закон України „Про внесення змін в Закон України „Про вибори Президента України” від 18 березня 2004 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, №№ 20-21, ст. 291.

16. Закон України „Про Центральну виборчу комісію” від 30 червня 2004 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 36, ст. 448.

17. Закон України „Про політичні партії в Україні” від 5 квітня 2001 року // Відомості

Контрольні питання:

1. В яких формах може виражатися об'єктивна сторона порушення недоторканності житла (ст. 162 КК України)?
2. Що необхідно розуміти під незаконним проникненням до житла чи іншого володіння особи?
3. Охарактеризуйте кваліфікуючі ознаки порушення недоторканності житла (ч. 2 ст. 162 КК України).
4. Що визнається предметом порушення таємниці листування, телефонних переговорів, телеграфної або іншої кореспонденції, що передається за допомогою засобів зв'язку або через комп'ютер (ст. 163 КК України)?
5. У яких випадках порушення таємниці листування, телефонних переговорів, телеграфної або іншої кореспонденції, що передається за допомогою засобів зв'язку або через комп'ютер визнається законним?
6. Яким чином необхідно кваліфікувати порушення таємниці кореспонденції та подальше розголошення її змісту?
7. Яка інформація виступає предметом злочину, передбаченого ст. 182 КК України?
8. В яких формах може виражатися об'єктивна сторона порушення недоторканності приватного життя?
9. Які діяння розуміють під незаконним збиранням конфіденційної інформації про особу?
10. Що визнається незаконним зберіганням конфіденційної інформації про особу?
11. Охарактеризуйте способи незаконного поширення конфіденційної інформації про особу.
12. Що виступає основним безпосереднім та додатковим об'єктами злочину, передбаченого ст. 157 КК України?
13. Назвіть форми об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 157 КК України.
14. Охарактеризуйте способи вчинення злочину, передбаченого ст. 157 КК України.
15. Розкрийте зміст часу вчинення порушення таємниці голосування (ст. 159 КК України) як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони даного складу.
16. Чи охоплюється ознаками складу злочину, передбаченого ст. 159 КК України, видача виборцям вже заповнених бюлетенів?
17. Які діяння розуміють під порушенням таємниці голосування (ст. 159 КК України)?
18. У яких випадках порушення таємниці голосування потребує кваліфікації за сукупності ст.ст. 159 та 359 КК України?
19. Визначте момент закінчення порушення таємниці голосування. Наведіть приклади готування й замаху на даний злочин.
20. Яке порушення законодавства про працю визнається грубим?
21. Чи можна притягати до відповідальності за ст. 172 КК суб'єктів, які грубо порушили права безробітних осіб. Якщо так, наведіть приклади?
22. Вкажіть, чи є мотиви обов'язковою ознакою складу злочину, передбаченого ст. 172 КК України? Якщо так, тоді назвіть їх.
23. Хто може виступати суб'єктом злочину, передбаченого ст. 172 КК України?
24. Охарактеризуйте кваліфікуючі ознаки грубого порушення законодавства про працю (ч. 2 ст. 172 КК України).
25. Яка невивплата заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати є кримінально караною відповідно до ст. 175 КК України?
26. Хто є суб'єктом злочину, передбаченого ст. 175 КК України?
27. Яке використання коштів, призначених для виплати заробітної плати, стипендії, пенсії та інших встановлених законом виплат вважається нецільовим?
28. Назвіть умови, за яких винна особа звільняється від кримінальної відповідальності за невивплату заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат.

29. Що виступає основним безпосереднім та додатковим об'єктами злочину, передбаченого ст. 181 КК України?
30. Назвіть форми об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 181 КК України.
31. Хто є суб'єктом злочину, передбаченого ст. 183 КК України?
32. Що розуміють під незаконною відмовою у прийнятті до навчального закладу та в яких формах може проявитися така відмова (ч. 1 ст. 183 КК України)?
33. Яка вимога оплати за навчання визнається незаконною (ч. 2 ст. 183 КК України)?
Хто може бути визнаний суб'єктом порушення права на отримання освіти (ст. 183 КК України)?